

Др Милош М. Јовановић

ОД АНТИКЕ ДО РАЗОТКРИВАЊА ЗАБОРАВА БИВСТВА

Рад је посвећен питању песничког превладавања облика мишљења које своје корене вуче из антике, а завршава се метафизичким системима 18. и 19. века. На трагу преиспитивања митолошких, песничких и филозофских образаца антике и немачког песништва 18. и 19. века, посебно у делу Гетеа и Хелдерлина, даје се одговор на питање на који начин су пресократовци, Гете, Хелдерлин и Ниче припремили пут за предстојећу Хајдегерову филозофску мисао која је у знаку онтолошке диференције и превладавања окоштаних метафизичких матрица и на који начин је Хајдегерово филозофија утрла пут потоњим, пре свега постмодернистичким поетикама и песништву.

Кључне речи: пресократовци, Гете, Хелдерлин, Ниче, Хајдегер, песништво, филозофија.

Према пелашком миту о стварању (настанку, прапочелу) света, Еуринома, богиња свих ствари, велика луталица или општи закон, рађа се нага из Хаоса. Хомерски и орфички митови о стварању света говоре да сви богови и сва жива бића воде порекло из врела Океана, који је опасао свет, а да је Тетија била мајка све његове деце. Према олимписком миту, у почетку свих ствари Мајка Земља издигла се из Хаоса и родила у сну Урана. Постоје и два филозофска мита о стварању света. Према првом, сматра се да је прво био Мрак, а да је из Мрака искочио Хаос. Други филозофски мит каже да се бог свих ствари (за кога се не зна ко је он био и кога су неки називали Природом) појавио изненада из Хаоса, одвојио земљу од небеса, воду од земље, и горњи ваздух од доњег, а након што је раздвојио ове елементе, успоставио је међу њима поредак који влада до данас. Хаос је

„бездан који је постао пре свих ствари, испуњен праматеријом магле и мрака. Из Хаоса су настали Мрак и Ноћ, као и козмички Ерос. Хаос је схваћен и као груба, безоблична маса, као лења тежина која садржи измешане зачетке свих ствари. У створеном козмосу Хаос оличава свеукупност

света, простор између неба и земље или ждрело Подземља. Он је и други принцип постанка света; сједињен са Тамом (Калиго), он је родитељ Ноћи (Никс), Дана (Диес), Мрака (Ереб) и Ваздуха (Етер)“ (СРЕЛОВИЋ – ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ 2004: 445).

Заједничка матрица која лежи у основи свих наведених верзија старогрчких митова о настанку света јесте настанак света из Хаоса. Дакле, космос (све(т), васиона, поредак) настаје из Хаоса. Космос и Хаос два су фундаментална принципа из чијег дијалектичког супротстављања старогрчки мит црпе снагу и „објашњава“ ’прапочело’, ’праузрок’ (ἀρχή) свих ствари. Космос као ред, поредак, могућ је и замислив само као супротност Хаосу (нереду, ништавилу) и са овим је у односу јединства супротности, управо онако како Хераклит Ефески у чувеном фрагменту говори о „рату“ (πόλεμος) као оцу свих ствари (МАРКОВИЋ 1983: 84, фрг. 29). У кругу античке мисли и митологије немогуће је говорити о настанку света као стварању „из ничега“ (*creatio ex nihilo*) онако како је то представљено у хришћанству, па је, према томе, о Хаосу могуће говорити само као о ’поретку’, сили која је онтолошки супротстављена и чини основ настанка, постојања и поимања Космоса као реда ствари.

Питање постанка, праузрока, прапочела света (ἀρχή – оно из чега све настаје и у шта се све пропадањем враћа) основно је и једино онтолошко питање и пресократовске космолошке филозофије, прафилозофије у освету европске цивилизације, филозофије за коју неки песници и мислиоци кажу да са њом почиње и да се са њом уједно и завршава историја филозофије, а да све потоње филозофије нису ништа друго до покушаји тумачења или чак пуко подражавања космолошке мисли антике.

„Ма колико се у току времена задатак филозофији различито одређивао, и ма колико се у процесу сазнавања садржина њена мењала и допуњавала, опет ће увек остати основна њена карактеристика да, на основу целокупних емпиријских реалитета, продире у унутрашњу есенцију дотле непознате природе, да њену најособенију, најдубљу и последњу суштинску испита. Неће нигде стићи на крај, за собом ће остављати осветљени пут, и с бакљом која је упалена на светлости најновијих последњих откровења и сазнања, тражиће пута даље неосветљеној тами, и непрестано отвараће нове перспективе и нове хоризонте, и непрекидно налазиће неке нове последње реалитете, супстрате, супстанције. Биће увек она Гетеова цикада ’која увек лети и летећи скаче, и једнако у трави своју песмицу пева’. И ма колико преваљени пут осветљен био, она ће на целокупни познати емпиријски материјал гледати као на један проблем који тражи своје решење. А то решење биће услов даљег испитивања и откривања. Отуда тежња у свима философским системима да поставе један принцип, да богату и лелујаву мешавину феномена сведу на један корен, па на основу тога покушавају да докуче унутрашњу природу света и његових појава“ (Ђурић 1997: 144).

Дакле, филозофски је задатак и једна од фундаменталних егзистенцијалних, бивствених тежњи филозофа и песника (па чак и обичног човека, који у „филозофирању“ види само испразно, дангубно доколичарење и губљење времена) да спозна основни принцип бивства у целини, да открије праначело на којем се темељи, из којег настаје и израста и у који се пропадањем, али не и нестајањем, враћа све(т) у целини („бивствујуће као бивствујуће у целини“, *omne ens qua ens*). Задатак песника и филозофа је фаустовски, да спозна „шта је то што у сржи / на окупу васиону држи“ (ГЕТЕ 2004: 29). На самом почетку првог дела трагедије Фауст каже:

Авај, колико лета мину
откако филозофију, права,
а са њима и медицину
ревно и трудно изучавах!
Чак сам, на своју жалост праву,
и богословљем пунио главу.
Шта стекох, луда, од науке те?
Знам само оно што знао сам и пре.
Магистар, чак доктор зовем се ја,
а да ли ико види и зна
да десет већ лета овако ходам
и ученике за нос водам? –
А видим да ништа не можемо знати.
То ће ми срце скоро раздерати!
Паметнији сам, додуше, од њих,
од свеколиких доктора тих,
од магистара, попова, ћата,
од свих тих зврндова и замлата;
сумња ил' скрупула није ме такла,
не бојим се ђавола нити пакла –
ал' ме и радост напусти сва;
не уобразих да сазнадох шта,
да могу некога поучавати
и људе набоље преображавати.¹

Филозофија од које се јунак Гетеове драме дистанцира, коју је ревносно и трудољубиво изучавао и од које ништа није стекао (никакво метафизичко

¹ Превод: Бранимир Живојиновић. Habe nun, ach! Philosophie, / Juristerei und Medizin, / Und leider auch Theologie, / Durchaus studiert, mit heißem Bemühn. / Da steh' ich nun, ich armer Tor, / Und bin so klug als wie zuvor! / Heiße Magister, heiße Doktor gar, / Und ziehe schon an die zeh'n Jahr' / Herauf, herab und quer und krumm, / Meine Schüler an der Nase herum – / Und sehe, daß wir nichts wissen können! / Das will mir schier das Herz verbrennen. / Zwar bin ich gescheiter als alle die Laffen, / Doktoren, Magister, Schreiber und Pfaffen, / Mich plagen keine Skrupel noch Zweifel, / Fürchte mich weder vor Hölle noch Teufel – / Dafür ist mir auch alle Freud' entrissen, / Bilde mir nicht ein, was Rechts zu wissen, / Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren, / Die Menschen zu bessern und zu bekehren.

сознање), никакво знања осим оног што је знао и пре, није било која или било каква филозофија нити филозофија уопште. Филозофија о којој је овде реч је у првом реду нововековна, рационалистичка филозофија 17. и прве половине 18. века, у чијој основи је поимање истине и стварности као „слагања ствари са разумом“ (*veritas est adaequatio rei et intellectus*). О томе пише Хајдегер у есеју *О суштини истине*:

„Оно истинско / оно истинито – било то истинска ствар или истинити став – јесте оно што се слаже, оно слагалачко. Истинскост / истинитост и истина значе ту слагање, и то у двојаком смислу: с једне стране, сагласност ствари с оним што се под том ствари унапред подразумева, и, с друге стране, сагласност оног-што-се-у-исказу-има-на-уму са ствари. Ту двојну природу слагања на видело износи традиционална [научна, рационалистичка, декартовска – М. Ј.] дефиниција истине: *veritas est adaequatio rei et intellectus*. То може да значи: истина је уједначеност ствари са ствари. Али то може да значи и: истина је уједначеност знања са ствари. Додуше, горња дефиниција обично се даје само у следећој формулацији: *veritas est adaequatio intellectus ad rem* [истина је једнакост интелекта са ствари]. Па ипак, тако схваћена истинитост, истинитост става, могућа је само на темељу истинскости ствари, на темељу оног *adaequatio rei ad intellectum* [једнакост ствари са интелектом]. Оба појма суштине *veritas*-а увек имају у виду ’управљати се према ...’ и зато замишљају истину као исправност“ (ХАЈДЕГЕР 2003: 164).

Почев од ренесансе 15. и 16. века па закључно са просветитељством 18. и позитивизмом 19. столећа, филозофија као највиши облик знања, краљица наука која би по дефиницији требало да расправља о самим основама, претпоставкама знања по себи, под перманентном је хегемонијом природних наука чију је суштину у *Новом орјанону* Бекон препознао у индуктивном методу. Сетимо се само слике на почетној страници *Новој орјанона*: то је једрењак који испловљава из Средоземног мора и у чијој су позадини Херкулови стубови. Алгоритија је јасна: напуштање античког, безинтересног, из доколице и чуђења произлазећег концепта сазнавања космоса и прелаз на ново одређење науке (сознања) чија се вредност и утемељеност процењују не на основу самог знања, већ на основу користи и учинака које знање са собом доноси. „Знање је моћ“, рекао би Бекон. Тиме је утемељен један прагматички, утилитаристички приступ знању и начин поимања света у чијој основи је став: нешто је вредно само уколико са собом доноси некакав учинак или корист, ако има конкретну, емпиријску, инструменталну вредност и примену.² Управо испитивање појединачних, елементарних емпиријских

² Читава епоха немачког идеализма и романтизма с краја 18. и почетка 19. века у знаку је једне велике синтезе свих претходних нововековних праваца мишљења. Истовремено, та континентална култура у суштинској је супротности спрам свих оних острвских, англосаксонских „-изама“ (емпиризма 17. и 18. утилитаризма и позитивизма 19. и функционализма, инструментализма и прагматизма 20. века, ...) који су уткани у саму срж англосаксонског

чињеница (у духу индуктивних наука) и губљење из вида основних, метафизичких истина и принципа води Гетеовог јунака у сазнајни релативизам³ и нихилизам, па Фауст из очајања због те чињенице тражи друге, заобилазне путеве не би ли спознао основни закон космоса:

бића. Ако бисмо хтели да све те англосаксонске „-изме“ сведемо на један заједнички корен, онда је то засигурно *еволуционистичка теорија културе* коју је најјезгровитије формулисао Едвард Б. Тајлор. Према овој теорији, нема различитих и на чулним премисама утемељених култура и цивилизација које постоје независно једне од других и развијају се својим сопственим токовима. Истина је, кажу просветитељи еволуционисти, да има примитивних и високоразвијених култура, а међу тим културама постоји само разлика у степену развоја. Заступници овакве теорије културе каква је еволуционизам сматрају да је неоправдано говорити о културном релативизму и о фундаменталној, метафизичко-иррационалистичкој разлици између култура. Њихово гледиште би пре могло да се означи појмом 'културни универзализам', чија је основна претпоставка да постоји једна, универзална, светска цивилизација, или, како Сетембрини у Мановом *Чаробном брећу* каже, „светска република“, која је у неким културама на нижем, примитивном степену развоја, а у другима, као на пример европским културама, на вишем степену развоја. Овај став имплицира да 'ниже или примитивне културе' треба да као модел или мустру према којој ће се развијати преузимају културну матрицу оних култура или цивилизација које су на вишем степену развоја – културну парадигму 'виших култура'. По Тајлору, разумност је начело којим се човечанство руководи у свом замишљању корисних установа, а друштвени се поступци објашњавају позивањем на рационалне процесе мишљења. „Цивилизација стоји у месту кад њоме управља древни обичај који намећу прадедови. Напредак захтева неспутани разум за који је традиционализам антитеза“ (Хач 1979: 33). Главни је, наставља Тајлор, циљ науке о култури да покаже која су веровања и поступци цивилизованог друштва добри и корисни, а који су сујеверице прикривене одећом модерног сазнања. Наука о култури је, према њему, тако наука реформатора, јер је њена улога да разобличава одумируће и јалове идеје. Тајлор је био водећи идеолог прогресионистичког става по којем сва друштва и установе пролазе кроз поступан и природан процес развоја, а разни народи света представљају различите ступеве достигнућа дуж те линије еволуцијског напредовања. „Традицијски конзервативизам много је израженији у примитивном него у цивилизованом друштву. Цивилизовани народи свесно побољшавају своје установе систематски их проверавајући наспрам искустава као и размишљајући о њима, док међу нижим расама постоји тврдоглав отпор најпожељнијим реформама, и напредак се може наметати једино са спорашћу и тешкоћама какве ми из овога века тешко да можемо и замислити“ (Хач 1979: 33). Према еволуционистима, уколико је отпор 'примитивних народа' (а једино мерило нивоа примитивности су управо оне цивилизације које су изнедриле једну такву теорију) тако велики да је просветљење, цивилизовање немогуће, следи елиминација 'нецивилизованих' од стране 'цивилизованих'. Првобитно се теорија еволуције, чији су творци Томас Хаксли и Чарлс Дарвин, односила искључиво на животињске и биљне врсте. Та теорија је позната и као дарвинизам. Временом је, међутим, та теорија почела да се примењује и у анализи друштвених односа и тако се развио социјалдарвинизам, према којем у друштву влада право јачег и само онај који је природном селекцијом најјачи може да преживи и влада, а према Х. С. Чемберлену, који је директно утицао и на Хитлерову теорију о вишим и нижим расама, социјалеволуционизам могућ је само борбом међу расама и победом 'јачих раса'. Деструктивне импликације и конкретне политичке конеквенце које произилазе из једне овакве теорије су више него јасне.

³ Мисли се на сократовски релативизам када Фауст каже да „ништа не можемо знати“ (ГЕТЕ 2004: 28).

А немам ни пара ни имања,
 нит' светских почести и признања;
 ни пас то не би издржао!
 Стог сам се, ево, на магију дао,
 да би мој жудни упио слух
 тајну што снажни је збори дух,
 да не морам више, уз горак труд,
 оно што не знам да причам свуд;
 да спознам шта је то што у сржи
 на окупу васиону држи,
 да делатну силу и клице сагледам,
 па да по речима више не расподам.⁴

На трагу готово идентичног космолошког монизма и критике сваке врсте рационализма и из њега произлазећег позитивизма расуђује и Хелдерлин, чији Хиперион, у складу са Хелдерлиновом „поезијом свејединства“ („Alleinheit-Poesie“) (Дилтал 2004: 316–320) о људима Севера и њиховој филозофији каже да су рационални, без осећања, да не поседују у себи јединство целовитог човека, животну лепоту (Хелдерлин 1989: 121).

У контексту Хелдерлинове критике немачког сувог и беживотног, рационалистичког погледа на свет, занимљив је и есеј Еугена Готлоба Винклера *Позни Хелдерлин*. У последњем делу есеја Винклер описује Тибинген, град усред Виртемберга, место где је Хелдерлин провео тамнију и већу половину свог живота. О пејзажу и архитектури места каже се следеће:

„Упркос мирноћи свог облика и нежности својих линија, предео је тамо необично прозаичан и опор. Источно од Некара пут води навише уз шумовите обронке Швапске Јуре, по којима су разасути замкови, да би онда пукао поглед на оскудну, голу зараван швапских пашњака, која се благом косином спушта наниже; на запад се пружа листопадна шума, природни парк Шенбух. Један људски сој несклон материјалним стварима већ столећима је престао да у том пејзажу гради велике грађевине. Бебенхаузен, недалеко од града, има романску манастирску цркву – последњи пример високе градње. Већ тибингеншка богословија у својој непатвореној готици само је грађевина која треба да послужи својој сврси, окићена репрезентативним украсима [...] Апстрактна спиритуалност калвинизма и прозаична трезвеност подељене су на недељу и радни дан до последње ситнице“ (Стојановић 2009: 96–97).

О Швабама се у истом есеју каже следеће:

⁴ Превод: Бранимир Живојиновић. Auch hab' ich weder Gut noch Geld, / Noch Ehr' und Herrlichkeit der Welt; / Es möchte kein Hund so länger leben! / Drum hab' ich mich der Magie ergeben, / Ob mir durch Geistes Kraft und Mund / Nicht manch Geheimnis würde kund; / Daß ich nicht mehr mit sauerem Schweiß / Zu sagen brauche, was ich nicht weiß; / Daß ich erkenne, was die Welt / Im Innersten zusammenhält, / Schau alle Wirkenskraft und Samen, / Und tu' nicht mehr in Worten kramen.

„Гаг, како се зове тибингеншки сељак, познат је по својој дрвенастој грубости, својој жудњи за профитом и својој лукавости. Изванредни духови које је Виртемберг послао у царство бесмртника не могу се, како каже распрострањена швапска изрека, посматрати као правило и норма који су карактеристични за народ тамо. (Примедба: *Der Schiller und der Hegel, / der Uhland und der Hauff, / das ist bei uns die Regel, / fällt gar nichts weiter auf.* Шилер и Хегел / Уланд и Хауф / то је код нас правило / ништа даље не пада у очи.) Напротив, они представљају појединачне реактивне појаве које се могу схватити као побуна против општег карактера тог народа. Учесталост тих случајева говори само у супротном смислу о оном што је уобичајено. Велике Швабе су углавном одлазиле из земље, јер је смисао за величину био слабо развијен. Њихово појављивање најпре је било посматрано са скепсом, меру на коју није навикао Шваба и нехотице осећа као смешну и будаласту, и тек из удаљености прошлости, када се принос и добит виде јасно као на длану, уме он да цени величину. Оно прокоцкано и коцкарско, и у својој најмуљевнијој озбиљности, далеко је његовом ваљаном бићу, усмереном на корист. Немогуће је да за швапског столара нека ћуд буде важнија него његова пословност и да уместо, рецимо, кревета или мртвачког сандука, прави модел грчког храма. Када је Хелдерлин једног дана за то замолио мајстора Цимера, код кога је био на стану и храни, овај ваљани човек је тај захтев глатко одбио и одговорио је, како сам пише у једном писму Хелдерлиновој мајци, не без фарисејског тона у гласу, да он мора да ради за хлеб и да 'није те среће да живи у филозофском Миру као он.' Хелдерлин, најдубље погођен, ударио је у јадање и истог минута написао је оловком на једној дасци:

Различите су границе живота,
 Као путеви и као границе брегова.
 Оно што смо ми овде, може тамо да допуни неки бог
 Хармонијама и вечном наградом и миром“ (Стојановић 2009: 97).

„Прозаична трезвеност“, „апстрактна спиритуалност“, „дрвенаста грубост“ и „пословност“ Хелдерлинових сународника, чија је активност предетерминисана искључиво „жудњом за профитом“ и усмерена на конкретан материјални принос, добит и корист, дакле, најопштије речено, један начин живота у чијем темељу је утилитаристичка, прагматичка радна етика, етика која је себи крчила пут још од Жана Калвина и временом се уткала у само биће рационалистички⁵ и протестантски настројених Немаца, такав поглед на свет одувек је био стран Хелдерлину, песнику који је вођен једним јединим начелом универзума које своје корене вуче из најранијег периода антике, а то је начело хармоније, експлицитно присутно у старогрчкој митологији и пресократској космолошкој филозофији, и то у миту о постанку света из хаоса и миту о богињи Хармонији и у филозофијама Хераклита Мрачног,

⁵ О рационализму код Немаца в. Ђурић 1997: 285–380.

Емпедокла и Анаксимандра. У прилог тези да се песништво Фридриха Хелдерлина може разумети ако се пође од горе наведених античких, старогрчких митолошких и филозофских извора говори и Дилтај који каже да су „уметнички идеали антике, који су били толико примерени његовој узвишеној песничкој природи, долазили [...] у све одсечније противречје са владајућим хришћанско-ортодоксним мислима и духовничким позивом“ (Дилтај 2004: 275).

Велики је број песника који су писали под утицајем ране хеленске мисли, а трагови појединих старогрчких мислилаца присутни су код бројних песника и мислилаца и трајно одређују њихову мисао. У немачкој књижевности то су, пре свих, Гете и Хелдерлин, у српској Лаза Костић. Од филозофа који су читаве филозофске системе градили на основама пресократоваца ту је Ниче. А Хегел је рекао да не постоји Хераклитов фрагмент који он није инкорпорирао у своју филозофију апсолутног идеализма. На почетку 20. столећа Мартин Хајдегер ће, у дијалогу са раним грчким мислиоцима и песником песника Фридрихом Хелдерлином, полазећи од фундаментално-онтолошког принципа онтолошке диференције, покренути преиспитивање читаве историје западне мисли као историје метафизике и поставити на извештан начин 'нови' почетак у филозофији.

Основна претпоставка Анаксимандрове филозофије је та да је „апејрон“ (ἄπειρον) праначело ствари и космоса, оно из чега све настаје и у шта се све пропадањем враћа (ἀρχή). Реч „апејрон“ је дериват састављен из две компоненте, префикса „а“ који означава негацију, и основе садржане у именици πέρας, „граница“. Дакле, „апејрон“ је оно што је без граница, неограничено, неодређено, недефинисано, то је онај космички елемент или део бивства (нем. Sein) за који се пре може рећи шта није, него шта јесте, будући да је неодређен. Из овог елемента, „апејрона“, настаје цео космос (поредак, ред ствари), сва неба и светови. У свом познатом фрагменту Анаксимандар каже: „Оно из чега ствари настају у то и пропадају по нужности, јер оне једна другој плаћају праведну казну и одмазду за своју неправичност по реду времена“ (Павловић 1997: 56). Ако је „апејрон“ као искон, извор свих ствари, целог космоса, некаква недефинисаност, неодређеност, онда космос као ред, поредак, уређеност, одређеност настаје тако што из тог неодређеног настаје одређено биће. „Апејрон“ и космос два су фундаментално супротстављена принципа бивства из чијег сукобљавања настаје све(т) и захваљујући чијем „рату“ (πόλεμος) бивство уопште бивствује. Слика настанка космоса из „апејрона“ аналогна је митолошкој слици настанка космоса из хаоса, јер „апејрон“ као неодређеност елемената значи заправо хаотичност елемената. πελαρασμένον и „апејрон“ стварају све. πελαρασμένον се односи на космос у целини и на било коју одређену, дефинисану поједничану ствар као део космоса, ствар која напросто јесте. Када ствар пропадне, постане неодређена, она се враћа у „апејрон“, у неодређеност. πελαρασμένον јесте, док „апејрон“ није, али би могао да буде. „Апејрон“ је, као материја код Аристотела, једно потенцијално бивство, то је оно што би могло да буде, да постане, а не оно што већ јесте.

Из горе наведеног фрагмента следи да ствари пропадају зато што су неправичне и да је пропадање казна или освета. Правда је, заправо, према старогрчкој митологији, поредак, а свако рушење поретка је неправда. Став да је основни предуслов свеколиког бивства сукобљавање и равнотежа супротности своје корене вуче такође из старогрчке митологије. Према Анаксимандру, докле год траје равнотежа супротности, постоји и поредак. Када се равнотежа поремети, нестаје и космос. *τεταρασμένον* (космос, ред, поредак) је могућ, замислив и може постојати само и искључиво на основу супротности у односу на „апејрон“ (хаос, неред, неодређеност), и обрнуто. *τεταρασμένον* и „апејрон“ чине мноштво или минимум мноштва, а будући да бивство чини мноштво (плурализам), немогуће је, по истој логици, постојање и поимање мноштва без Једног (монизам). Дакле, бивство је у исто време и Једно и Мноштво. Кретање космоса је циклично, космос настаје из хаоса, пропасти и на крају се и сâм враћа у пропаст („апејрон“). Овакво циклично кретање космоса и идеја „вечног враћања истога“ фундаментално је различита у односу на хришћанску и просветитељску идеју прогресивног кретања историје и њеног краја, довршења. Исто тако, када говоримо о настајању и пропадању, у антици не може бити говора о апсолутном настајању у смислу оног хришћански поиманог настајања, „стварања из ничега“ (*creatio ex nihilo*), нити о апсолутном пропадању или нестајању у смислу претварања, прелажења бића у ништа, у небиће. Апсолутно противно хришћанској метафизици, Хераклит каже у једном од фрагмената (бр. 51): „Овај свет, (један те) исти за све (људе), није у ред довео никакав бог нити човек, него је одискона постојао, постоји и постојаће: једна вечито-жива ватра, која се у (одређеној) мери пали, и у (одређеној) мери гаси“ (Марковић 1983: 122–123). У једном другом Хераклитовом фрагменту (бр. 105) каже се следеће:

„Ефешани би најбоље учинили када би се сви одреда обесили, сваки одрастао човек међу њима, па град препустили голобрадим дечацима! Они, који су Хермодора, најкориснијег човека у граду, протерали из града овим речима: 'Нека нико између нас не буде најкориснији! А ако већ то жели бити, другде и међу другима!'“ (Марковић 1983: 201–202).

Овај фрагмент сам по себи јасно сведочи о односу неаутентичних егзистенција (или, како би Хајдегер рекао, оних које бивствују на начин онога „СЕ“, нем. „das Man“) каква је била већина становника Ефеса, обичних и једноставних људи, према аутентичним, у овом случају према Хермодору, једином човеку за кога је Хераклит тврдио да познаје његову филозофију. Исти однос гајили су и према Хераклиту, а сличне је судбине био и Хелдерлин и остали велики духови Швапске, без обзира на све разлике како у карактеру и темпераменту, тако и оне временске које деле филозофа и песника.

Основни став Хераклитове филозофије и уједно фундаментални онтолошки принцип, начело бивства у целини, јесте мисао о јединству супротности, хармонији, складу свих ствари. Мноштво, супротности, различитости,

за које човек, опажајући их, верује да су раздвојене и у вечном сукобу, чине заправо, према речима мислиоца из Ефеса, јединство, склад, хармонију. Познавање многих ствари (мноштва), многозналаштво, не води никаквој мудрости. Хераклит каже да се сваки човек понаша тако као да има свој сопствени логос, али мудро је, каже он, сложити се да Све (космос, свет, бивство) јесте Једно. Главно је спознати јединство које се скрива иза наочиглед неограничене разноликости ствари, јединство различитости или супротности за које на први поглед обичан човек мисли да се у потпуности искључују.

Хајдегерово тумачење Хераклитовог става у којем је реч о свејединству космоса гласио би у преводу Слободана Жуњића овако:

„Не слушајте мене, смртног говорника; него будите послушни (*horchsam*) берућем полагању (*lesende Lege*); ако прво њему припадате (*gehört*), онда истински слушате (*hört*); такво слушање (*Hören*) *jeciue* уколико се догађа једно пуштање да све-прикупљено-лежи-пред (*bei-sammen-vor-liegen-lassen*), коме скупа пуштање прибирајућег полагања, (као) веруће лежање пред-лежи; ако се догађа пуштање лежања онога што је пуштено-да-пред-лежи, дешава се оно упутно (*Geschickliches*); јер, истински упутно само упут јесте: Једино-Једно једињујући Све“ (Жуњић 2015: 339).

Хераклитово учење о хармонији и јединству мноштва и супротности, учење које каже да је Све – Једно, присутно је већ у грчким митовима о настанку света и у миту о рађању богиње Хармоније о којој сазнајемо то да је она

„плавоока Арејева и Афродитина кћи, супруга тебанског краља Кадма. Пошто је осам година покорно служио Ареја, Кадмо је богато награђен: Атина му је подарила краљевску власт над Тебом, а Зевс га је оженио Хармонијом. Ово је била прва свадба смртника којој су присуствовали Олимпљани и на којој су певале музе са златним венцима у коси. Богови су донели младенцима раскошне дарове, међу којима се налазила и златна огрлица и предивна хаљина. Како су ова два дара била кобна за све оне који су их поседовали [...], припovedало се да их је Хефест зачарао и поклатио младенцима јер је желео да унесрећи Хармонију, кћерку његове неверне супруге Афродите. [...] Хармонија се помиње и као мајка муза, као свевладајућа богиња, која обезбеђује складност света. Она борави на Олимпу и, кад се богови веселе, игра уз звуке Аполонове китаре заједно с веселим хорама и лепокосим харитама“ (СРЕЛОВИЋ – ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ 2004: 446–447).

Дакле, Хармонија је ћерка Афродите, богиње љубави, и Ареса, бога рата. Аналогије са Хераклитовом филозофијом јединства супротности и Емпедокловим космичким принципима љубави и мржње су очигледне. Учење да је „рат отац свију ствари“ (*πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι*) такође је садржано у једном Хераклитовом фрагменту, а начело јединства једног и

мноштва присутно је, као што смо видели, и код Анаксимандра. Једно и Све које у себи обједињује, држи на окупу супротности, различитости, које су у вечном рату, или како би Хелдерлин рекао, „*das Eine in sich selber unterschiedne*“ („Једно⁶ у себи различито“) прапочело, искон је свега, космоса, то Једно и Све је „архе“, оно из чега све настаје и у шта се све пропадањем и враћа. *Pólemos* је, према Хајдегеру, „некаква 'борба' (*Streit*)“, која „пушта да се он као оно 'сутствујуће' (*wesende*) у узајамном супротстављању тек раздвоји⁷ и 'заузме положај, став и место у присуствовању“ (Жуњић 2015: 366). *Pólemos* је „рат“ не само речнички или лексички, већ је то „борба“ или „распор“, али никако у смислу модерне „полемике“ или „сукоба“, већ у смислу „онога што је конститутивно за 'истину', наиме, уколико је 'истина' изједначена са 'нескривеношћу' и утолико у спору са 'скривеношћу' или 'раскривањем' као својим опозицијама“ (Жуњић 2015: 366).

Исто тако, „[о]д хрпе (*sárma*), коју Хераклит иначе спомиње у једном *фрагменту* своје целине (*фр.* 124), треба доћи до 'збраности' и тада треба уочити да та 'збраност' има карактер 'збраности противобратног немира', који се никада не може умирити или обеспокојити по себи или за себе“ (Жуњић 2015: 367). „Збраност против-обратног немира“ је фраза којом Хајдегер описује статус логоса код Хераклита, а то је „једињење противтеже-ћег у (својој) напетости“ (Жуњић 2015: 368).

Идеја о кружном току збивања, о цикличном карактеру бивства у целини⁷ имплицитно или експлицитно присутна је код свих пресократоваца и као таква у фундаменталној је супротности спрам неких основних идеја средњег века и модерног доба, као што су хришћанска идеја праволинијског тока историје и њеног довршетка, краја у есхатолошкој визији појаве Христа Спаситеља, или модерна научна идеја прогреса. Хераклитова вечно жива ватра се с мером пали и с мером гаси, вечно пулсирајући космос настаје и пропада, али никада се не гаси, не нестаје. Услов настајања космоса је пропадање, нека врста разградње, декомпоновања и поновног састављања, јер космос се увек наново рађа као Феникс из пепела. Визију вечно пулсирајућег космоса налазимо и у Гетеовој песми *Једно и све* (*Eins und alles*):

Да би се у безмеђу среле,
нестати све јединке желе –
ту плине опирања власт;
не вреле жеље, дивља хтења,

⁶ Оно вечно Једно, које је изнад људи и свих богова, из којег све проиходи, налазимо и код Гетеа у песми *Завештање* (*Vermächtnis*): Kein Wesen kann zu nichts zerfallen! / Das Ewige regt sich fort in allen, / Am Sein erhalte dich beglückt! / Das Sein ist ewig: denn Gesetze / Bewahren die lebenden Schätze, / Aus welchen sich das All geschmückt.

⁷ О цикличности бивства је реч и у Гетеовој песми *Неограничено* (*Unbegrenzt*): Daß du nicht enden kannst, das macht dich groß, / Und daß du nie beginnst, das ist dein Los. / Dein Lied ist drehend wie das Sternengewölbe, / Anfang und End immerfort dasselbe, / Und was die Mitte bringt, ist offenbar / Das, was zu Ende bleibt und anfangs war.

захтеви, строга наређења,
 већ: дати себе, то је сласт.
 Прожми нас, душо света, ходи!
 Тад самом светском духу води
 највиши нашег бића лет.
 Добри духови руком склоном
 воде посвећенике оном
 ко ствараше и ствара свет.
 А да наново опет створи
 све створено, да не окори –
 труди се вечни, живи дах.
 Што још не беше, сад ко чиста
 сунца и земље ће да блиста;
 ал' не сме прекинути мах.
 Творацки живо мора ткати,
 свом облику нов облик дати,
 привидно стати на трен тек.
 У свему дише вечност: све се
 у ништа мора да разнесе,
 ако ли жели трајан век.⁸

Исту идеју о вечном Једном које увек остаје исто, али се и стално мења,
 развија Гете и у песми *Парабаза* (*Parabase*):

Радосно пре много лета
 трудио се дух мој млад
 да истражи, одгонета
 природин творацки рад.
 И у свему се открива
 вечно један исти крој;
 мало, велико, све бива
 једнако на начин свој.
 Све се мења, одржава;
 блиско и далеко тка;
 ствара се, преображава, –
 за дивљење ту сам ја.⁹

⁸ Превод: Бранимир Живојиновић. Im Grenzenlosen sich zu finden, / Wird gern der Einzelne verschwinden, / Da löst sich aller Überdruß; / Statt heißem Wünschen, wildem Wollen, / Statt läst'gem Fordern, strengem Sollen / Sich aufzugeben ist Genuß. // Weltseele, komm' uns zu durchdringen! / Dann mit dem Weltgeist selbst zu ringen / Wird unsrer Kräfte Hochberuf. / Teilnehmend führen gute Geister, / Gelinde leitend, höchste Meister, / Zu dem, der alles schafft und schuf. // Und umzuschaffen das Geschaffne, / Damit sich's nicht zum Starren waffne, / Wirkt ewiges lebend'ges Tun. / Und was nicht war, nun will es werden / Zu reinen Sonnen, farbigen Erden, / In keinem Falle darf es ruhn. // Es soll sich regen, schaffend handeln, / Erst sich gestalten, dann verwandeln; / Nur scheinbar steht's Momente still. / Das Ewige regt sich fort in allen: / Denn alles muß in Nichts zerfallen, / Wenn es im Sein beharren will.

⁹ Превод: Бранимир Живојиновић. Freudig war vor vielen Jahren, / Eifrig so der Geist bestrebt, / Zu erforschen, zu erfahren, / Wie Natur im Schaffen lebt. / Und es ist das ewig Eine, /

Рађање и умирање, настајање и пропадање, али никада нестајање¹⁰, односе се на свако појединачно, настало, одређено бивствујуће које јесте и за које се може изрећи овакав или онакав позитиван суд, биће или бивствујуће које јесте то што јесте. Рађање и умирање се не односе на сâмо бивство. Бивство, како би Хајдегер рекао, нити јесте нити није. Не може се, сходно Хајдегеровој филозофији, рећи Бивство јесте то и то или ово или оно, питање шта је бивство погрешно је и води у заборав бивства, заборав „онтолошке диференције“ која је обележила читаву западну филозофију од Парменида до Ничеа. Исто тако је метафизички утемељено и становиште ранохришћанске „негативне теологије“ према којој се о највишој инстанци стварности, о Богу или бивству, могу изрицати само негативни судови, никада позитивни по обрасцу „Бог јесте“. Не може се рећи шта бивство јесте или шта није, јер бивство није никакво бивствујуће („онтолошка диференција“). Бивство бивствује, оно ’је’ попут оне вечно живе ватре која се с мером пали и с мером гаси, попут вечно пулсирајућег космоса који се рађа и умире, настаје и пропада. На трагу Аристотелове диференције у којој мишљење постаје могуће тек ако се пође од диференције као разликовања друкчијег у истом, Хајдегер сматра да је тек са „онтолошком диференцијом“ могуће било које мишљење и филозофија. А „онтолошка диференција“ гласи: бивство није никакво бивствујуће. Бивство нити није нити јесте, бивство напросто бивствује. Смештање „одређења бивства“ у логичке калупе дефиниције по обрасцу С (субјект) је П (предикат) је немогуће, јер би то значило немогућност самог бивства које би дефинисањем било сведено на неко појединачно бивствујуће и самим тим детерминисано, уништено, докрајчено („de-finire“ = „до-крајчити“, „be-enden“).

У трећој строфи Хелдерлинове химне *Као када на њразник ... (Wie wenn am Feiertage ...)* каже се следеће:

Das sich vielfach offenbart. / Klein das Große, groß das Kleine, / Alles nach der eignen Art. / Immer wechselnd, fest sich haltend, / Nah und fern und fern und nah; / So gestaltend, umgestaltend – / Zum Erstaunen bin ich da. Поједине Хераклитове фрагменте Гете је директно инкорпорирао у неке од песама, а онај познати о реци у коју се не може два пута ући (јер све тече и мења се) налазимо и у песми „Трајање у промени“ („Dauer im Wechsel“): Willst du nach den Früchten greifen, / Eilig nimm dein Teil davon! / Diese fangen an zu reifen, / Und die andern keimen schon; / Gleich mit jedem Regengusse / Ändert sich dein holdes Tal, / Ach, und in demselben Flusse / Schwimmst du nicht zum zweitenmal.

¹⁰ Мисао о настајању и пропадању, умирању, или, боље, о настајању из пропадања, налазимо и у Гетеовој песми *Блажена чежња (Selige Sehnsucht)*: Sagt es niemand, nur den Weisen, / Weil die Menge gleich verhöhnet, / Das Lebendige will ich preisen, / Das nach Flammentod sich sehnet. // In der Liebessnächte Kühlung, / Die dich zeugte, wo du zeugtest, / Überfällt dich fremde Fühlung, / Wenn die stille Kerze leuchtet. // Nicht mehr bleibest du umfangen / In der Finsternis Beschattung, / Und dich reißet neu Verlangen / Auf zu höherer Begattung. // Keine Ferne macht dich schwierig, / Kommst geflogen und gebannt, / Und zuletzt, des Lichts begierig, / Bist du, Schmetterling, verbrannt. // Und solange du das nicht hast, / Diese : Stirb und werde! / Bist du nur ein trüber Gast, / Auf der dunklen Erde.

Али сад свиће! Чеках и видех да стиже,
 А то што видех, светиња, нек ми је реч
 Јер она, она сама, старија од времена,
 И над боговима запада и истока што је,
 Она, Природа, сад се звекетом оружја буди,
 И са етерског виса до у бездан доле
 По закону чврстом, као некад, из хаоса светог рођено,
 Надахнуће свестваралачко
 Осећа себе с нова.¹¹

„Природа“ је највиша „светиња“, она је старија од времена и у космичкој хијерархији изнад богова Запада и Истока. „Природа“ обухвата све, „од етра на висини па доле до бездана“, она је „свестворитељка“, „из страшног хаоса рођена.“ Какво суштинско значење има реч природа у контексту Хелдерлинове химне? Ту се не мисли на природу у уобичајеном смислу те речи као на једно одређено, појединачно бивствујуће између осталих бивствујућих које је супротно нпр. историји, друштву, духу, итд. Од краја епохе хеленизма па до просветитељства 18. века у историји речи природа бележимо два основна значења. О првом, хришћанском смислу те речи, Хајдегер језгровито каже: „У хришћанском мишљењу, 'оно-природно' човека значи оно што је човеку дато приликом стварања и што је остављено његовој слободи; та 'природа' – препуштена себи самој – путем страсти уништава човека; зато 'природа' мора да се сузбије: она је на изванредан начин оно што не треба да постоји“ (ХАЈДЕГЕР 2003: 214). У хришћанској, дуалистичкој метафизици „природа“ је, дакле, онај елемент бића који треба угушити, уништити, она је зло манифестовано у страственом, нагонском, ирационалном делу бића и човека које води у пропаст и које зато треба елиминисати зарад спасења душе човека. Према томе, већ из овог кратког објашњења јасно је да Хелдерлиново поимање „природе“ са хришћанским нема никаквих додирних тачака.

„Модерни појам природе, онако како се све јасније и поузданије уобличава почев од Ренесансе, и како своје филозофско образложење и оправдање тражи у великим системима седамнаестог века, код Декарта, код Спинозе, код Лајбница, обележен је, пре свега, тим новим односом који се у њему успоставио између чулности и разума, између искуства и мишљења, између *mundus sensibilis* и *mundus intelligibilis*“ (КАСИРЕП 2003: 59).

И просветитељски облик мишљења остаје заробљен у кругу метафизичког дуализма, при чему дихотомна подела на „*res divina*“ и „*res naturalis*“

¹¹ Превод: <http://www.biserimudrosti.com/na-krilima-poezije/stari-pesnici/kao-kada-na-praznik>. Jetzt aber tagts! Ich harrt und sah es kommen. / Und was ich sah, das Heilige sei mein Wort. / Denn sie, sie selbst, die älter denn die Zeiten / Und über die Götter des Abends und Orients ist, / Die Natur ist jetzt mit Waffenklang erwacht. / Und hoch vom Äther bis zum Abgrund nieder / Nach festem Gesetze, wie einst, aus heiligem Chaos gezeugt, / Fühlt neu die Begeisterung sich, / Die Allerschaffende wieder.

бива замењена оном познатом декартовском дихотомном поделом на „res cogitans“ и „res extensa“. Најближе Хелдерлиновом поимању „природе“ је Хајдегерово тумачење. О томе Хајдегер каже следеће:

„Природа ту постаје назив за оно што је изнад богова и што је старије од времена у којима бивствујуће увек постаје бивствујуће. Природа постаје реч за бивствовање; јер бивствовање је раније од сваког бивствујућег, које бивствовању дугује оно што јесте; а испод бивствовања налазе се и сви богови уколико они јесу и ма какви да они јесу“ (ХАЈДЕГЕР 2003: 215).

Међутим, ако Хелдерлинов појам природе тумачимо доследно у складу са контекстом у којем се ова реч појављује у химни *Као када на њразник* ..., следи да природа није бивство у целини, већ такорећи само један његов сегмент. У седмом стиху треће строфе химне стоји да је природа рођена из страшног хаоса. Јасне су аналогije са митовима и филозофијама о стварању света из хаоса. Али, „природа“, којој песник додељује атрибуте светиње, надањивачице, створитељке, ентитета који је старији од времена и надређен боговима Истока и Запада, јесте рођена, створена из хаоса, и као таква она је онај поредак (ред, космос) који стоји у опозицији у односу на хаос. „Природа“, дакле, није бивство, већ само онај елемент бивства који у рату и спрези са хаосом чини да бивство бивствује. „Природа“ је створена, рођена, детерминисана, она попут некаквог или било каквог другог појединачног бивствујућег напосто јесте (једно појединачно, позитивно одредиво бивствујуће), док се за бивство (нем. Sein) не може рећи да јесте, већ да бивствује.

Сличну идеју о рађању космоса (света) из хаоса развија и Хајдегер у есеју *Шта је мейафизика*. „Стари став [хришћански – М. Ј.] ex nihilo nihil fit добија тада други смисао, смисао који дотиче сâм проблем бивствовања, и гласи: ex nihilo omne ens qua ens fit [из Ничег постаје све бивствујуће као бивствујуће]. Тек у ничем тубивствовања бивствујуће у целини – у складу са својом могућношћу, то јест на коначан начин – долази к самом себи“ (ХАЈДЕГЕР 2003: 96–112). А у „Најстаријем системском програму немачког идеализма“ Хелдерлин каже да „са слободним, самосвесним бићем истовремено – из Ничега – искрсава цели свет; једино истинско и мисливо стварање јесте почев од Ничега“ (ХЕЛДЕРЛИН 2009: 155). Какав је онтолошки статус „Ничега“ у контексту античке митологије и филозофије и Хелдерлинове поезије и поетике, шта то „Ништа“ заправо јесте, да ли оно уопште јесте или није, остаје отворено питање. Једно је, међутим, извесно: то „Ништа“ није оно хришћанско ништа из којег једино ништа може да произлази, а никада нешто попут неког позитивно одредивог бивствујућег. То „Ништа“ је пре својеврсно одсуство (недостатак, празнина, негативитет, ...) неког бивствујућег или бивствујућег у целини, које као такво (одсуство) тек чини предуслов да се бивствујуће у целини појави у свом присуствовању. Мисао о стварању света из ничега (*creatio ex nihilo*) као стварању бића из небића (небића које није, не постоји, нема га) страна је Хелдерлину и антици. Исто тако Хелдерлину

су страни сви они метафизички дуализми, пре свих хришћански и просветитељски, о којима је било речи.

Суштину свеколиког бивства Хелдерлин види и тражи у лепоти, а бит лепоте у оном „Једном у себи различитом“: „Велика реч, εν διαφερον εαυτω, (*Једно у себи различитио*) Хераклита, то је могао да пронађе само један Грк, јер то је суштина лепоте, и док то није пронађено, није било филозофије“ (Хелдерлин 1989: 120).¹² О истом начелу бивства које је у основи космоса, које васиону на окупу држи, реч је и у *Химни бојињи хармоније (Hymne an die Göttin der Harmonie)*.¹³ Слика „таласа“ (*Woge*) слика је космичког стварања и кретања космоса уопште. Тек дејством зараћених сила, ратом хаоса и космоса, могуће је кретање свега. О истом космичком принципу реч је и у песми *Сугбина (Das Schicksal)*.¹⁴

Својесврсни мит Ноћи створили су већ рани романтичари, супротстављајући га просветитељском миту Дана, јасноће и просвећености.

„Тачно је, исто тако, да су омиљени призори уметника палете и пера готово увек били преузимани из негативних одређења каква су рушевина, тишина ноћи, тама шуме, усамљеност планине или мир гробља, који нису ништа друго до – *одсуство* звука, светлости, људи и животних недаћа, одсуство у којем је Хегел малициозно наслућивао ’ноћ у којој су све краве црне’. Ноћ и Ништа имају, међутим, сасвим одређен, метафизички смисао, о коме је, већ у деветом веку, расправљао Алквинов ученик Фредегизије у *Спису о нишћавилу и ѿама*, где тврди да и ’ништа’ означава ’нешто’. Наравно да се овакво начело разликује од Хегеловог става, који тек у саобраћању Бића и Ничега, бивања и небивања, види *збивање*. Па ипак, то исто начело ће доцније снажно обликовати један Хајдегеров мисаони мотив који је тешко представити, јер је с ону страну ума и разума. *Из Ничега настјаје Све*. Ништа и Ноћ су, међутим, већ и за Шелинга темељи свих ствари, светла самог, које само уметник може да измами из ње, односно природе“ (Грубачић 2001: 294).

У контексту ране античе космологије и митологије и Хајдегерове деструкције метафизике ваљало би можда сагледати и оне чувене, парадоксалне

¹² Грчки текст нема акценте ни код Хелдерлина у оригиналу.

¹³ Was der Geister stolzestes Verlangen / In den Tiefen und den Höhn erzielt, / Hab ich alzumal in dir empfangen, / Sint dich ahnend meine Seele fühlt. / Dir entsprossen Myriaden Leben, / Als die Strahlen deines Angesichts, / Wendest du dein Angesicht, so beben / Und vergehn sie, und die Welt ist Nichts. // Thronend auf des alten Chaos Wogen, / Majestätisch lächelnd winktest du, / Und die wilden Elemente flogen / Liebend sich auf deine Winke zu. / Froh der seligen Vermählungsstunde / Schlangen Wesen nun um Wesen sich, / In den Himmeln, auf dem Erdenrunde / Sahst du, Meisterin! im Bilde dich. –

¹⁴ Es kann die Lust der goldnen Ernte / Im Sonnenbrande nur gedeihn; / Und nur in seinem Blute lernte /

Der Kämpfer, frei und stolz zu sein; / Triumph! Die Paradiese schwanden, / Wie Flammen aus der Wolke Schoß, / Wie Sonnen aus dem Chaos, wanden / Aus Stürmen sich Heroen los.

речи Мефистофелеса с почетка Гетеове драме. На Фаустово питање ко је он, Мефисто одговара:

Део снаге сам која вазда
Жели да твори зло, а увек добро сазда.¹⁵

У раду *Wiederholung, Paradoxie, Transgression – Versuch über die literarische Imagination des Bösen und ihr Verhältnis zur ästhetischen Erfahrung (de Sade, Goethe, Poe)* Петер-Андре Алт (Peter-André Alt) о томе каже следеће:

„Привативну страну своје суштине Мефисто именује сâм, када се пред Фаустом представља као ’део дела’ и ’део оне снаге’, ’која вазда зло жели, а увек добро ствара.’ [...] То је аргументација у духу теодицеје [...]: зло прима оправдање своје егзистенције из функције која стабилизује систем, коју оно ствара за добро; овде више не важи августиновско ’malum est privatio boni’, већ лајбницовско ’malum est pars boni’“ (Алт 2005).

У самом тексту трагедије стоји да је Мефисто „део“ („Teil“) оне „снаге“ („Kraft“) која вазда зло жели, а увек добро ствара. Релативна реченица „Die stets das Böse will und stets das Gute schafft“ не односи се на Мефиста чији се протејски карактер обично објашњава позивањем на ову формулацију. Та реченица односи се на оно „Kraft“ чији је Мефисто само један део. Тумачење у складу са Лајбницовом теодицејом која зло („malum“, Мефисто) посматра као део добра („pars boni“) погрешно је ако се има у виду да се оно „Kraft“ не односи на добро („das Gute“, „bonum“). „Kraft“ се никако не односи на добро, будући да би добро („das Gute“, „bonum“) било она целина (бивство у целини) чији је зло само један део и у том случају би добро било протејског карактера (снага која вазда зло жели а увек добро ствара), што оно по традиционалној, хришћанској дефиницији никада не може бити. У разговору с Фаустом Мефисто даље каже:

Ја вечитог порицања сам дух!
И то са правом; пошто све
што настаје заслужује да мре;
стог боље још да ништа и не бива.
Те све што код вас грехом се назива,
разарањем, укратко злом,
елемент мој је, станиште и дом.¹⁶

А на Фаустове речи да делом себе зове, а ту стоји цео, Мефисто одговара:

¹⁵ Превод: Бранимир Живојиновић. Ein Teil von jener Kraft, / Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.

¹⁶ Превод: Бранимир Живојиновић. Ich bin der Geist, der stets verneint! / Und das mit Recht; denn alles was entsteht, / Ist wert, daß es zugrunde geht; / Drum besser wär's, daß nichts entstünde. / So ist denn alles, was ihr Sünde, / Zerstörung, kurz das Böse nennt, / Mein eigentliches Element.

Истину скромну рећи сам хтео.
 Човек, тај луди свет, та јадна мрва,
 обично себе држи за целину;
 а ја сам део дела што беше све испрва,
 честица мрака што изнедри светлину,
 поносну светлост што сад првенствено спори
 матери ноћи, о простор с њом се бори;¹⁷

И у наставку Мефисто каже:
 Доиста, мршав успех постижемо.
 Поплаве, буре, земљотресе, ватре –
 Шта ли све не покретах да се сатре
 То Нешто, овај свет жилаво-живи,
 Али не могу да му дохакају:
 Ништавилу он грубо се противи,
 Море и копно смире се на крају!
 Одолева баш свему ова
 животињска и људска сорта клета.
 Колико већ их отпавих са света,
 А стално кола крв свежа и нова!¹⁸

А Фауст на то одговара:
 Значи, на силу вечно будну,
 животодавно – усталачку,
 дижеш, у јену узалудну,
 песницу подлу паклењачку!
 Боље се нечег другог лати,
 хаоса сине чудновати!¹⁹

Мефисто је, дакле, представник или, боље, манифестација, еманиција оног „Ништа“ („das Nichts“) насупрот којег стоји оно „Нешто“ („das Etwas“, „diese plumpe Welt“, космос), он је „део дела“ који је у почетку био све, „део таме“ из које се рађа светлост, хаос (тј. „хаоса чудновати син“) из којег, према миту, настаје космос, Анаксимандров „апејрон“ из којег као πετερασμένον (оно оформљено, са границама, ограничено, омеђено) настаје свет у целини (космос, поредак). То што Мефисто себе назива и дефинише као „део дела“ (таме) који је у почетку био све (који, дакле, претендује на апсолутно важење),

¹⁷ Превод: Бранимир Живојиновић. Ich bin ein Teil des Teils, der anfangs alles war, / Ein Teil der Finsternis, die sich das Licht gebar, / Das stolze Licht, das nun der Mutter Nacht / Den alten Rang, den Raum ihr streitig macht, / Und doch gelangts ihm nicht, da es, so vile es strebt, / Verhaftet an den Körpern klebt.

¹⁸ Превод: Бранимир Живојиновић. Was sich dem Nichts entgegenstellt, / Das Etwas, diese plumpe Welt, / So viel als ich schon unternommen, / Ich wusste nicht ihr beizukommen, / Mit Wellen, Stürmen, Schütteln, Brand – / Geruhig bleibt am Ende Meer und Land!

¹⁹ Превод: Бранимир Живојиновић. So setzest du der ewig regen, / Der heilsam schaffenden Gewalt / Die kalte Teufelsfaust entgegen, / Die sich vergebens tückisch ballt! / Was anders suche zu beginnen, / Des Chaos wunderlicher Sohn!

не говори ништа о онтолошком карактеру Мефиста (зла, таме, хаоса), већ само о намерама и циљевима једног бивствујућег (тј. небивствујућег које жели да уништи свако бивствујуће) које као један појединачни ентитет бивства тежи да постане апсолут, тј. да уништи свет у целини, што му, међутим, никада не полази за руком.

У завршном, 1067. фрагменту *Воље за моћ* Ниче сумира своју филозофију и каже:

„А знате ли ви шта је мени свет? Да ли да вам га покажем у свом огледалу? Овај свет је једна огромна енергија, без почетка, без краја, као бронза чврста количина енергије, која не бива ни мања ни већа, која се не троши, него се само мења, као целина непроменљиво велика, газдинство без издатака и губитака, али исто тако и без прираштаја, без прихода, окружено ничим као својом границом; овај свет није нешто што нестаје или што се расипа, нити нешто бесконачно распрострањено, него се као одређена енергија налази у одређеном простору, и то не у каквом простору који би негде био празан, него свуда као енергија, као игра сила и таласа сила, у исти мах једно и много, енергија која се овде гомила, онде се смањује, океан сила које у себи бесне и хује, мењајући се вечито, и враћајући се вечито кроз безброј година враћања, с плимом и осеком својих облика, стварајући најсложеније од најпростијега, а од најмирнијега, најкрућега, најхладнијега стварајући најпламеније, најдивљије, себи самом најпротивречније, да се опет онда врати са сложености у просто, из игре противречности у уживање у складу, афирмишући се у овој хомогености својих путева и година, благосиљајући себе сама као оно што се вечито мора враћати, као постојање које не зна за засићеност, за гађење, за замор: – овај мој дионизијски свет вечитог самостварања, вечитог самозарања, овај тајанствени свет двоструке појуде, овај мој свет изнад добра и зла, без циља, сем ако у срећи круга не лежи циљ...“ (Ниче 2003: 407).

Питање бивства (или, како се најчешће крајње погрешно каже биће или битак²⁰) главно је и једино питање мишљења, а кроз песнички језик, према Хајдегеру, на најаутентичнији и најизворнији начин проговара истина бивства. Свака метафизика као свеобухватни и системски одговор на питање о карактеру бивства (нем. *Sein*) придодаје бивству карактер супстанцијалности и позитивности и тиме своди бивство на неко појединачно бивствујуће (ум, разум, дух, бог, субјект, објект, идеја, ...) које јесте то што јесте. Зато је „деструкција метафизике“ (од Парменида до Ничеа) нужан предуслов

²⁰ Погрешан је и дериват бивствовање, јер је суфикс „-ање“ непотребно и сувишно придодат речи бивство. Бивствовање је плеоназам. Дакле, сва три термина којима се преводи немачка реч „*Sein*“ (која је схватана у оном уобичајеном смислу као биће или оно што напосто јесте, постоји, па се Хајдегер једно време носио мишљу да уместо „*Sein*“ пише „*Seun*“ не би ли разграничио „биће“ од „бивства“), а то су биће, битак и бивствовање, треба одбацити као нетачна, јер воде у заблуду и погрешно мишљење о основном питању филозофије. Питање језика је важно јер, како каже Хајдегер, језик је кућа бивства у којој станује човек и његов смисао.

постављања питања о смислу бивства тубивства и бивства уопште. Деструкцију, разуме се, ту не треба схватити као пуко одбацивање и превладавање читаве историје западне мисли као западне метафизике, већ пре као својеврсно преиспитивање домета и граница традиционалне филозофије као метафизике. Питање онтолошке диференције, која је крајње једноставна и гласи да бивство није никакво бивствујуће, први пут у историји филозофије поставио је Мартин Хајдегер, а у песништву Фридриха Хелдерлина, али и Јохана Волфганга фон Гетеа, то питање је први пут наговештено. Колики утицај су Хелдерлинова и Гетеова поезија извршиле на уобличење Хајдегеровог мишљења, да ли је Хајдегерово читање Хелдерлина само „прилагођавање“ Хелдерлинове поезије Хајдегеровој филозофији или се пре може говорити о филозофској експликацији и довршењу питања које је у песништву наговештено, зашто филозофија почиње и завршава се песништвом, одговор на сва та питања даје једна упоредна херменеутика песника и филозофа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГЕТЕ, Ј. В. фон. *Фауст*. Бранимир Живојиновић (прев. с немачког). Нови Сад: Школска књига, 2004.
- ГРУБАЧИЋ, Слободан. *Историја немачке културе*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- ДИЛТАЈ, Вилхелм. *Доживљај и њеници*. Нови Сад: Orpheus, 2004.
- ЂУРИЋ, Милош. Н. *Културна историја и рани филозофски сисци*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- КАСИРЕР, Ернст. *Филозофија Просветиљелства*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2003.
- МАРКОВИЋ, Мирослав. *Филозофија Хераклија Мрачног*. Београд: Нолит, 1983.
- НИЧЕ, Фридрих. *Воља за моћ*. Београд: Дерета, 2003.
- ПАВЛОВИЋ, Бранко. *Пресократска мисао*. У редакцији Слободана Жуњића. Београд: Плато, 1997.
- СРЕЈОВИЋ, Драгослав, Александрина Цермановић-Кузмановић. *Речник грчке и римске митологије*. Београд: Српска књижевна задруга – ЈП Службени лист СЦГ, 2004.
- СТОЈАНОВИЋ, Драган. *Антилозија немачког есеја*. Београд: Службени гласник, 2009.
- ХАЈДЕГЕР, Мартин. *Пушници знакови*. Београд: Плато, 2003.
- ХАЧ, Елвин. *Антиролошке теорије I-II*. Београд: БИГЗ, 1979.

*

ALT, Peter-André. Wiederholung, Paradoxie, Transgression – Versuch über die literarische Imagination des Bösen und ihr Verhältnis zur ästhetischen Erfahrung (de Sade, Goethe, Poe). *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. 79. Jahrgang. Heft 5. Dezember 2005, Stuttgart / Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2005.

- GOETHE, Johann Wolfgang von. *Gedichte. Sämtliche Gedichte in zeitlicher Folge*. herausgegeben von Heinz Nicolai, Frankfurt a. M: Insel Verlag, 1998.
- GOETHE, Johann Wolfgang von. *Faust. Der Tragödie erster und zweiter Teil, Urfaust*, herausgegeben und kommentiert von Erich Trunz. München: Verlag C. H. Beck, 1986.
- ŽUNIĆ, Slobodan. *Hajdeger i pre-sokratovci. Temeljna „imena“ rane grčke misli kao osnovica razumevanja njegovog „bivstvovanja“*. Novi Sad: Orpheus, 2015.
- HÖLDERLIN, Friedrich. *Hölderlins Werke in zwei Bänden*. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1989.
- HELDERLIN, Fridrih. *Poetika. Sabrani spisi o pesničkoj umetnosti: ogleđi, fragmenti, nacrti*. Jovica Aćin (prev.): Beograd: Službeni glasnik, 2009.

Miloš M. Jovanović

VON DER ANTIKE BIS ZUR ENTSCHLEIERUNG
DER VERGESSENHEIT DES SEINS

Zusammenfassung

Die vorliegende wissenschaftliche Arbeit befasst sich mit einem der Grundphänomene der gegenwärtigen deutschen und der Weltphilosophie zugleich, nämlich, mit der Frage nach dem Sein in Heideggers Philosophie und seinen dichterischen und philosophischen Vorläufern bei den Vorsokratikern, Goethe, Hölderlin und Nietzsche. Es stellt sich heraus, dass die Wurzeln der sog. ontologischen Differenz der Philosophie Martin Heideggers in großen dichterischen und philosophischen Werken des 18. und 19. Jahrhunderts zu finden sind, also, zur gleichen Zeit der Vollendung der westlichen Metaphysik, denn, wie Hölderlin selbst sagt, „wo aber Gefahr ist, wächst das Rettende auch“.

milos.ml.jovanovic@gmail.com